

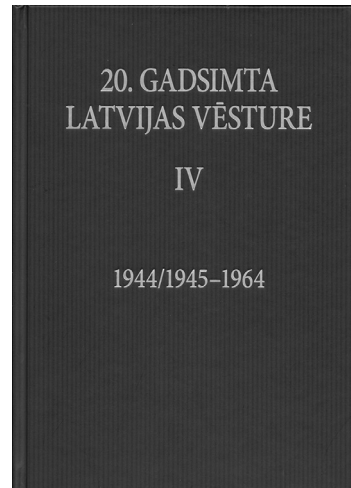
Jānis Taurēns

Dr. hist., asoc. profesors, Latvijas Universitātes
Vēstures un filozofijas fakultāte

Dr. hist., assoc. prof., Faculty of History and
Philosophy, University of Latvia

 0000-0001-6837-3901

20. gadsimta Latvijas vēsture. IV sējums:
1944/1945–1964. Rīga: LU Akadēmiskais
apgāds, 2022. 584 lpp.
ISBN 9789934189357

The new book 20. gadsimta Latvijas vēsture. IV sēj.: 1944/1945–1964 [The 20th Century History of Latvia. Vol. IV: 1944/1945–1964] that is devoted to the history of the first period of the occupation of Latvia, from 1944 to 1964, is an important achievement summarising previous research of Latvian and foreign historians and laying the foundations for future development of the science of history. The book is grounded on a solid base of various historical sources, a wide range of problems are examined including the organisation of power, repressions, and resistance to the Soviet regime, as well as social, economic, and cultural problems. The focus on the organisation of power reveals the Latvian Communist Party as its backbone. Important phenomena such as sovietisation, collectivisation, national communism, ethnic and social structure changes (mostly negative) during this occupation period are analysed. The book also provides an extensive overview of the life of the nation and its various social strata. The significant contribution of the authors of the book is undeniable, however, it can be added that in the future it would be necessary to pay more attention to various topics of social history.

2022. gadā Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) pētniecība rezultējusies ar vērā ņemamu sasniegumu – kārtējā, nu jau ceturrtā

20. gadsimta Latvijas vēstures sējuma klajā nākšanu. Akadēmiskas Latvijas vēstures iznākšana vienmēr ir notikums, turklāt nebūt ne tik biežs. LU LVI pētnieku sagatavotais Latvijas vēstures otrais sējums, kas bija veltīts starpkaru posma norisēm, iznāca 2003. gadā.¹ Būtu jāpiemin arī daudzus izdevumus un tulkojumus piedzīvojuši apkopjoša rakstura grāmata “Latvijas vēsture. 20. gadsimts”.² Interesanti, ka otrā Latvijas vēstures sējuma virsraksts saturēja perioda apzīmējumu – Neatkarīgā valsts, bet ceturtnā sējuma virsrakstam ir doti tikai gadskaitļi.

Nepieciešams uzsvērt, ka šāda rakstura apkopjošu darbu tapšana ir atkarīga no pētniecības stāvokļa. Pirmkārt, padomju okupācijas perioda pētniecība vēl nav sasniegusi to izpētes līmeni, kas raksturīgs Latvijas starpkaru perioda vēstures analīzei. Otrkārt, arī aplūkojamo grāmatu vislabāk varēs analizēt autori, kuri nākotnē pētīs konkrētas okupācijas perioda vēstures problēmas.

Sējuma atbildīgā redaktore ir Dr. Daina Bleiere. Darbā nosaukti tā deviņi autori (Daina Bleiere, Dzintars Ērglis, Ainārs Lerhis, Juris Pavlovičs, Iveta Šķiņķe, Irēne Šneidere, Zigmārs Turčinskis, Rudīte Vīksne un Arturs Žvinklis) un atrodamas ziņas par katra autora ieguldījumu. Grāmatā ir ievads, problēmas historiogrāfijas apskats un septiņas atšķirīga apjoma nodaļas, kas veltītas dažādām problēmām, kā arī pārdomāts un analītisks nobeigums un kopsavilkums angļu valodā.

Ievadam ir teorētisks raksturs, un tajā norādīts, ka pētāmajā laika periodā Latvija piedzīvoja pāreju no staļiniskā totalitārisma uz posttotalitārismu. Ievadā veiksmīgi raksturoti laikmeta galvenie procesi un problēmas gan sovetizācijas, gan totalitārisma periodā, gan laikā, kad notika pāreja uz Ņikitas Hruščova turbulento valdīšanu ar nestabilitāti ārpolitikā, iekšpolitikā, ekonomikā un kultūrā (16. lpp.). Cilvēku dzīves līmenis šajā posmā bija zems un dzīve nepietiekamu ienākumu, kā arī preču un pakalpojumu deficīta apstākļos bija ļoti grūta. Ievads ir vērtīga darba sastāvdaļa, un pat negribas atzīmēt autoru neprecizitāti, ka Hruščovu no amata gāza iestāde, kas tobrīd saucās PSKP CK Prezidijs, nevis Politbirojs (15. lpp.).

Darba historiogrāfijas apskatā analizēta padomju, trimdas un mūsdienu vēstures literatūra. Tiek atzīmēti padomju perioda vēstures zinātnes organizācijas principi un atsevišķi tās sasniegumi. Atmodas perioda iestāšanās radikāli mainīja pētniecības problēmas un paradigmas. Pēc autoru domām, trimdā iespējas pētīt padomju režīma vēsturi bija ļoti ierobežotas it īpaši avotu trūkuma dēļ, tomēr trimdas vēsturnieki šīm problēmām pievērsās. Varbūt nav isti vietā apakšnodaļā

1 Bērziņš, Valdis (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. 2. sēj.: Neatkarīgā valsts, 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

2 Feldmanis, Inesis (zin. red.) (2005). *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava. Pēdējā versija: Feldmanis, Inesis (ed.) (2014). *Latvia Toward 100 Years*. Rīga: Jumava.

par Rietumu historiogrāfiju Aukstā kara laikā veltīt īpašu rindkopu padomju vērtējumiem attiecībā uz Latvijas ārlietu dienestu un trimdas organizācijām (28. lpp.). Visplašāk analizēti pēc 1991. gada izdotie Latvijas un ārzemju vēsturnieku darbi. Tiek atzīmēts, ka pieaudzis to institūciju skaits, kuras pēta vēsturi. LU LVI un Vēstures un filozofijas fakultātei pievienojušies lieli muzeji, citas augstskolas un institūti. Šajā grāmatas apakšnodaļā vērojami interesanti secinājumi, piemēram, ka latviešu vēsturniekiem raksturīga tendence uz “empīrismu un deskriptivismu”, un izteikti aicinājumi paplašināt teorētisko perspektīvu, minot, teiksim, postkoloniālisma koncepta izmantošanas iespējas (30.–31. lpp.). Nodaļa sniedz pārskatu par sasniegto dažādos pētniecības virzienos un norāda uz vēl pētāmajām problēmām, piemēram, padomju sociālo politiku, padomju karaspēku Latvijas teritorijā, pat Latvijas ekonomikas problēmām.

Darba 1. nodaļa “Padomju režīma politika Latvijā” veltīta atkārtotai Latvijas okupācijai un varai okupētajā Latvijā. Tomēr nodaļas centrālais jautājums, kam atvēlētas 100 lappuses otrajā apakšnodaļā, ir vara un tās organizācija Latvijā. Varas mugurkauls bija Latvijas Komunistiskā partija (LKP) kā Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) un Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) filiāle. “Partijai bija centrālā loma republikas pārvaldē”, tā īstenoja “PSKP CK politbiroja formulēto politiku” un kontrolēja “visu valsts pārvaldes institūciju darbību, vispirms jau kadru politiku” (67. lpp.). Autori pievēršas LKP CK otro sekretāru fenomenam, kuri pildīja Maskavas acs vai vietvalža lomu. Kā rāda īpaša tabula, seši no astoņiem otrajiem sekretāriem bija krievi vai ukraiņi, pārsvarā ar Latviju iepriekš nesaistīti vai no Maskavas komandēti (69. lpp.). Nodaļā detalizēti aplūkoti partijas hierarhijas līmeņi un to darbība. LKP darbība skatīta kontekstā ar migrāciju, tās rezultātā Latvijā nokļuvušo kadru nicinošo attieksmi pret latviešiem. Interesants ir secinājums, ka 50. gadu beigās latviešus LKP vadībā sāka satraukt zemais latviešu īpatsvars partijā, kas liecināja par “padomju varas nelegitīmo raksturu” (84. lpp.). Pat bikli mēģinājumi šo situāciju labot izraisīja Maskavas neapmierinātību.

Nodaļā (un ne tikai šajā) detalizēti iztirzāts arī plaši pētītais nacionālkomunisma fenomens, vienlaikus izsakot šaubas, vai “nacionālkomunistu gadījumā vispār pastāvēja skaidri definēts grupējums (frakcija) LKP” (85. lpp.). Aplūkota arī citu varas struktūru, to skaitā Augstākās Padomes darbība. Materiāli par šo pseidoparlamentu ir ļoti interesanti, rodas pat iespaids, ka Augstākā Padome pilnībā nebija tāda marionešu sapulce, par kādu to varētu uzskatīt mana paaudze.

Grāmatas 2. nodaļa vairāk nekā 30 lappušu apjomā ir veltīta faktiski maz pētītai tēmai – padomju karaspēkam Latvijā. Sava vieta atvēlēta Baltijas kara apgabalam, kura attīstību ietekmēja padomju militārās doktrīnas evolūcija. Lasot šo nodaļu, jāaizdomājas par iespēju izmantot kādus publiskotus Rietumu avotus

vai literatūru par padomju armiju. Lasītājam būs grūti bez meklējumiem globālajā tīmeklī saprast, kas tās bija par raķetēm ar noslēpumainiem nosaukumiem R-5n vai R-12m, kas bija izvietotas Latvijas teritorijā (194. lpp.). Bieži tādos gadījumos izmanto NATO apzīmējumus attiecīgajiem ieročiem. Nodaļa atspoguļo pilnībā neracionālo postu, ko Latvijai nodarīja padomju militarisms – Latvijas jaunieši bija spiesti dienēt okupācijas karaspēkā trīs–četrus gadus, ekskluzīvi militārām vajadzībām tika nodotas plašas zemes platības, pat Liepāja kļuva par vietējiem iedzīvotājiem slēgtu zonu. Interesants būtu jautājums par militarisma ideoloģiju un Lielā Tēvijas kara kultu, kas bija tik raksturīgs Leonīda Brežņeva administrācijas periodam.

Plaša 3. nodaļa 75 lappušu apjomā atvēlēta represijām un pretošanās fenomenam. Tajā detalizēti iztirzāta nacionālo partizānu kustība, tās izcelsme, partizānu cīņas un evolūcija. Minētās tēmas ir starp galvenajiem izpētes virzieniem Latvijas padomju periodam veltītajā mūsdienu historiogrāfijā, līdz ar to nodaļai ir apkojošs raksturs. Nodaļā nacionālo partizānu cīņas pieminētas plašākā – Baltijas, Ukrainas un Baltkrievijas kontekstā. Interesanti būtu uzzināt, vai “disidentisma” koncepts ir grāmatā aplūkotā laikmeta fenomens vai varbūt tomēr vēlāka perioda problēma.

Grāmatas 4. nodaļa vēsta par režīma ekonomisko un sociālo politiku. Iespējams, būtu veiksmīgāk šīs divas daudzām saitēm saistītās tēmas sadalīt atsevišķās nodaļās. Nodaļā apgāzts mīts par Latvijas industrializāciju uz PSRS rēķina, norādot, ka “summas, kuras Latvijas PSR pārskaitīja savienības budžetā, vienmēr bija lielākas nekā tās, kuras republika saņēma atpakaļ” (281. lpp.). Pati šī industrializācija pamatoti aplūkota kā forsēta un mākslīga: smagā rūpniecība attīstījās uz patēriņa preču ražošanas rēķina, visa rūpniecība kopumā tika attīstīta, ekspluatējot citus resursus un nozares, vispirms jau lauksaimniecību. Ļoti būtiski, ka norisinās polemika ar mītiem par agrāro valsti, kurai padomju iekārta atnesusi industrializāciju. Latvijā izvērst rūpniecību bija vieglāk, jo šeit pastāvēja attīstīta transporta un sociālā infrastruktūra, dzīvoja kvalificēti strādnieki un inženieri. Liela vieta nodaļā atvēlēta lauksaimniecības attīstībai. Lauksaimniecība, kas vienmēr bija padomju milža māla kāja, tika pakļauta dramatiskām pārmaiņām, vispirms jau brutālai kolektīvizācijai. “Staļiniskā politika” bija novedusi ne tikai Latvijas, bet visas PSRS lauksaimniecību katastrofālā situācijā. Kā pamatoti raksta autori, PSRS īstenotā iekšējā kolonizācija balstījās uz zemniecības aplaupīšanu (304. lpp.). PSRS raksturīgā lauku cilvēku beztiesība, represijas, trūkums, bezjēdzīga saimniekošana tagad skāra arī Latviju. Hruščova periods nesa zināmus uzlabojumus, tomēr arī šis posms bija pastāvīgu satricinājumu laiks (305. lpp.).

Plaši izklāstītas sociālās problēmas, pievēršoties demogrāfijai, etniskā sastāva izmaiņām, sociālās struktūras problēmām, ienākumiem un patēriņam. Mūsdienu

Latvijai tik būtiskas sekas radījusī iedzīvotāju migrācija aplūkota akadēmiski korekti, vērtējot to negatīvi. Šie procesi apskatīti galvenokārt urbanizācijas un labākas dzīves meklētāju kategorijās, vairoties no rusifikācijas koncepta lietošanas. PSRS iedzīvotājiem Latvija šķita kā pasaku valstība, konstatē autori, atzīmējot pusaudžu un bāreņu ierašanos Latvijā no bada skartiem PSRS reģioniem. Interesantā apakšnodaļa par Latvijas sociālās struktūras attīstību ir novatoriska, bet varētu būt plašāka. Varbūt būtu vajadzējis kaut ar rindkopu pieminēt tādu PSRS vajadzīgu, bet nemilētu starpslāni kā inteliģence.

Grāmatas 5. nodaļa veltīta izglītībai, zinātnei, reliģijai un kultūrai, kopā tajā ir apmēram 75 lappuses. Nodaļā apskatītas galvenās tendences un bieži vien arī organizatoriskās struktūras. Jau pats nodaļas virsraksts "Izglītības, zinātnes, reliģijas un kultūras politika" šķiet liecinām par tēmas aplūkošanu varas diskursa iekšienē, šim sfērām kalpojot kā varas darbības objektam. Tā, piemēram, uzzinām par Zinātņu akadēmijas personālsastāvu, struktūru, pakļautajiem institūtiem, bet gribētos uzzināt ko vairāk par Latvijas zinātnes reālajiem sasniegumiem. Īsi apskatīta reliģiskā dzīve Latvijā un varas politika. Vara, no vienas puses, bija naidīga reliģijai, no otras puses, tā saskatīja, ka reliģijai ir "savdabīga vieta valsts sistēmā" (430. lpp.). Arhīvu dokumentos balstītais nodaļas teksts liecina par vajāšanām, izsekošanām, arestiem, aģentu vervēšanām, baznīcu slēgšanām. Uz visa šī fona ir neapdomīgi tomēr rakstīt, ka "Pareizticīgo baznīca jau 1941. gadā atjaunoja kanonisko vienību ar Maskavas patriarhātu", ar atsauci uz Zigmunda Balevica 80. gadu beigu darbu "Pareizticīgo baznīca Latvijā". Pareizticīgo baznīca Latvijā ir tomēr pietiekami pētīta pēc neatkarības atjaunošanas, un šis "vienības" atjaunošanas process, protams, bija padomju diktēts un brutāli uzspiests.

Rakstot par kultūru, tā tomēr nav aplūkota tikai kā varas iedarbības objekts. 50. gados kultūrā bija vērojams gan liberalizācijas process, ko noteica izmaiņas PSRS un Latvijas PSR, gan arī mākslinieku "mēģinājumi izrauties no sociālistiskā reālisma ierobežojumiem" (469. lpp.), kas skāra gan tēlotāju mākslu, gan citas kultūras sfēras. Grāmatā atrodam interesantu analīzi par Latvijas kultūras elites veidošanos no vairākiem avotiem.

Grāmatas 6. un 7. nodaļa ir veltītas attiecīgi Latvijas starptautiskajai situācijai un sūtniecību diplomātiskajai darbībai un latviešiem Rietumos. Tajās skarti svarīgākie procesi un notikumi, tomēr abas nodaļas kopumā ir tikai 30 lappušu apjomā, un, ņemot vērā plašo trimdas pētniecību, visticamāk, bija iespējas šo tēmu paplašināt.

Runājot par to, kā grāmatā vēl trūktu, jāatzīmē, ka tajā ir skartas ļoti daudzas modernas tēmas. 2003. gadā intervijā avīzei "Diena" vēsturniece Vita Zelče norādīja, ka sociālo vēsturi interesē plašs problēmu loks, ietverot ģimenes, demogrāfijas, mentalitātes, noziegumu, seksa, masu kultūras, sieviešu, dzimtes un daudzu

citu problēmu vēsturi. Rodas iespaids, ka sējuma galvenā tēma ir vara. Paši autori norāda, ka līdzšinējā pētniecībā valda pieeja, kurā varas un sabiedrības attiecības skatītas kā vienvirziena – no augšas uz leju vērstas, skaidri apzinoties, ka šeit ir risināma problēma.³ Lai arī varas darbības mehānismiem veltīta ļoti nopietna uzmanība, tomēr plaši aplūkotas zinātniski aktuālas tēmas – iedzīvotāju ikdienas dzīve, sieviešu dzīve un liktenis, piemēram, sieviešu loma padomju nomenklatūrā, ir pieminētas ekoloģijas problēmas. Nākotnē būtu jāpadomā, ko vēl no sociālās vēstures tematikas iespējams ietvert, ņemot vērā jaunākos pētījumus, piemēram, dzimtes un seksualitātes problemātikā.

Grāmata apgādāta ar personu rādītāju, kas, protams, atvieglo darbu ar to. Varbūt nākotnē varētu apsvērt Latvijas vēstures literatūrai maz raksturīgo tematisko rādītāju. Kopumā sējuma autori ir paveikuši milzu darbu, ne tikai apkopojot līdz šim paveikto, bet arī ietekmējot turpmākos pētniecības virzienus.

© 2023 Jānis Taurēns, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

3 Nagle, Gunita, Zelče, Vita. Vēsture pašcieņas vārdā. *Diena*, 17.01.2003., 11. lpp.